

УДК 343.143

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕХРЕСНОГО ДОПИТУ ВРАЗЛИВИХ СВДКІВ І ПОТЕРПІЛИХ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Володимир Фігурський

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів, Україна, 79007,
e-mail: volodymyr.fihurskyu@lnu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0002-5329-8985*

Присвячено науковій розвідці правового регулювання перехресного допиту вразливих свідків і потерпілих у судовому розгляді відповідно до кримінального процесуального права України та інших держав англо-американської та романо-германської систем права.

Звернено увагу на те, що поряд з очевидною ефективністю перехресного допиту, він має вагомий недолік – нав'язливість, що спотворює істину. Цей засіб доказування може бути використаний не лише для з'ясування дійсного стану речей, а й для приховання правди. Традиційний перехресний допит не є надійним механізмом перевірки показань ні дітей, ні осіб з фізичними вадами. Очевидно, що показання, отримані під час перехресного допиту, можуть бути неточними та неповними, якщо свідок належить до такої категорії допитуваних.

Стверджено, що віднедавна традиційне розуміння перехресного допиту, як найкращого засобу для встановлення істини, дедалі більше ставиться під сумнів. Однак вразливі свідок, потерпілий не можуть бути вилучені із судового процесу, зокрема, ще й тому, що їх показання є важливим, а іноді єдиним джерелом доказів. Водночас можливо мінімізувати стрес цих суб'єктів, пов'язаний з їх участю у допиті, шляхом обмеження чи уникнення контакту з обвинуваченим.

Констатовано, що хоча згідно з Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод аксіоматично, що обвинувачений має фундаментальне та абсолютне право на справедливий суд, поняття і зміст справедливого суду виходять за межі інтересів обвинуваченого та охоплюють загальні інтереси, тобто зумовлюють необхідність урахування позиції обвинуваченого, потерпілого та його родини, а також громадськості.

Зазначено, що перехресний допит вважається однією з найважливіших доказових гарантій загальної системи права та невідчужуваним правом обвинуваченого. Водночас право обвинуваченого на перехресний допит не повинно виправдовувати використання методів, які можуть заплутати або ввести в оману вразливих свідків і потерпілих, особливо якщо це може спричинити до надання неточних показань.

Наголошено, що визнання того, що право обвинуваченого на перехресний допит може і повинно бути обмежене за певних обставин, спричинило до запровадження у кримінальному процесуальному регулюванні низки держав правил перехресного допиту вразливих свідків і потерпілих.

Констатовано, що в кримінальному процесуальному праві та правозастосуванні зарубіжних держав закріплено чимало заходів для сприяння отримання показань вразливих свідків і потерпілих та удосконалення порядку перехресного допиту. Серед них затребуваним є створення посередницьких програм.

Обґрунтовано, що опосередковане ставлення запитань свідку обвинуваченим відповідає принципу справедливого судового розгляду. Поряд із моделлю перехресного

допиту «захист» є підстави для виокремлення моделі «найкращих доказів», яка обмежує цей вид судового допиту винятково перевіркою достовірності показань свідків і потерпілих.

Зазначено, що континентальний підхід до захисту вразливих свідків і потерпілих, на відміну від змагального, характеризується радикальністю – від постановки судом запитань, поданих сторонами, до повної заборони перехресного допиту таких суб'єктів.

Оцінка українського унормування судового допиту однієї з категорій вразливих свідків і потерпілих – неповнолітніх (ст. 354 КПК України), дає підстави стверджувати про його невідповідність міжнародним стандартам урегулювання проведення цієї процесуальної дії за участі таких суб'єктів.

Зважаючи на виражену парадигму змагальності, запроваджену у КПК України 2012 р., з погляду *de lege ferenda* українського кримінального процесуального регулювання доречно взяти до уваги інститут посередництва при перехресному допиті вразливих свідків і потерпілих.

Ключові слова: кримінальне судочинство, судовий розгляд, судовий допит, змагальність, право обвинуваченого на справедливий суд.

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vla.2026.82.289>

Вступ. Тривалий час перехресний допит вважався невід'ємним елементом судового розгляду змагальної моделі кримінального процесу. Однак, починаючи з ХХ ст., психологи та мовознавці дедалі частіше почали оспорювати аксіому про те, що така процесуальна дія є золотим стандартом перевірки показань. Це стало поштовхом до переосмислення ролі перехресного допиту в системі кримінального правосуддя. Внаслідок цього, у законодавстві низки держав запроваджені заходи захисту окремих категорій свідків – неповнолітніх, осіб з обмеженими когнітивними здібностями, а також потерпілих від сексуальних злочинів. У такий спосіб природа перехресного допиту вказаних суб'єктів зазнала змін.

Постановка проблеми. Упродовж двох десятиліть прагнення допомогти вразливим свідкам і потерпілим надати свої найкращі показання проникло в саму природу судового допиту.

У процесуальній літературі під вразливістю розуміють відносно стабільний особистий або юридично значущий стан, який систематично знижує процесуальну дієздатність людини на одному або кількох етапах провадження. Вразливістю забезпечують основу для процесуального захисту, який спрямовує процесуальне ставлення до особи протягом усього судового розгляду або доки вони не втратять актуальності. Процесуально релевантні вразливістю поділяють на три групи: а) особисті (когнітивні та вразливістю розвитку, фізіологічні, медичні та емоційні); б) вразливістю, пов'язані з навколишнім середовищем (соціальні, соціально-економічні та навколишні, культурні, мовні та інші ідентифікаційно-релевантні вразливістю); в) вразливістю, що впливають з правового статусу [1, с. 369–378].

У кримінології аксіоматичним вважається положення про те, що неодноразовий допит вразливих свідків і потерпілих спричиняє повторну віктимізацію, яка є небезпечнішою, ніж саме кримінальне правопорушення. Умови, в яких відбувається судовий процес (гласність, усність, безпосередність, змагальність), не пристосовані для розгляду кримінальних справ, у яких беруть участь такі учасники судового провадження. Тому допит цих суб'єктів становить одну із найскладніших процесуальних дій під час судового розгляду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на чималу кількість публікацій (від тез доповідей до дисертаційних і монографічних досліджень),

присвячених судовому допиту, проблематика перехресного допиту вразливих свідків і потерпілих належить до маловивчених в українській кримінальній процесуальній доктрині. Утім, в англо-американській правничій літературі означена сфера становить неабиякий інтерес і в теорії, і у правозастосуванні.

Метою статті є з'ясування зарубіжного досвіду кримінального процесуального регулювання перехресного допиту вразливих свідків і потерпілих, характеристика вітчизняного унормування цього виду судового допиту, а також обґрунтування пропозицій щодо вдосконалення його законодавчої регламентації.

Виклад основного матеріалу. Змагальна модель кримінального процесу наділяє суд повноваженнями контролювати і, навіть, обмежувати проведення перехресного допиту. Такі повноваження є дискреційними, оскільки суд вирішує, що вважається неналежним допитом у конкретному кримінальному провадженні. Незважаючи на це, суд не може запобігти або усунути всі проблеми, що виникають під час перехресного допиту. Суд також неохоче втручається у перехресний допит, який проводить сторона захисту, побоюючись поставити під загрозу право обвинуваченого на справедливий суд.

Перехресний допит дітей та свідків із психічними вадами може призвести до суперечливих та неточних показань, а також завдати повторної душевної травми потерпілим. Це пов'язано з характером перехресного допиту, тактикою, яку часто використовують суб'єкти його проведення, тоном та формулюванням запитань. Зала судових засідань, місце для свідків викликають у таких допитуваних додаткові тривоги та занепокоєння.

Результати проведених досліджень засвідчують, що перехресний допит є важким випробуванням для багатьох потерпілих від сексуального насильства. Спосіб життя, поведінка, зовнішній вигляд і, навіть, інтимне життя потерпілих становить предмет ретельної оцінки під час цього виду судового допиту. Захисники зображають їх як безчесних, розпусних і мстивих. У такий спосіб фактично відбувається цькування потерпілих, які повторно вимушені відчувати себе жертвою [2, с. 93–94].

Перехресний допит означених суб'єктів є болісним, а іноді принизливим та ганебним. Цей інструмент нерідко використовують для виведення допитуваних із рівноваги, їх заплутування та налаштування проти суб'єкта проведення допиту. Тож наявний конфлікт між інтересами вразливих свідків і потерпілих та правилами проведення перехресного допиту.

Вважається, що позбавлення суду, сторін кримінального провадження можливості спостерігати за поведінкою свідка, потерпілого під час допиту позначається на оцінці достовірності їхніх показань. При цьому, беруться до уваги стереотипи належної поведінки допитуваного. На її підставі формується помилкове припущення про типову, справжню реакцію на кримінальне правопорушення. Так, сльози та емоції інтерпретують як ознаку ширості, а стриманість – як байдужість, тобто неправдоподібність. Однак така поведінка в останньому випадку цілком може бути наслідком стресу. Також відсутні переконливі дані, що публічний допит у нав'язливій атмосфері сприяє одержанню достовірних показань у суді. Проте стан стресу, що супроводжує судовий допит вразливих свідків і потерпілих, може негативно позначитися на з'ясуванні обставин кримінального провадження [2, с. 111–112, 118].

Не випадково віднедавна традиційне розуміння перехресного допиту, як найкращого засобу для встановлення істини, дедалі більше ставиться під сумнів.

В англо-американській процесуальній доктрині зазначається, що перехресний допит є невідповідним засобом перевірки достовірності показань вразливих свідків та потерпілих [2, с. 263]. Також стверджується, що методи перехресного допиту спеціально розроблені для того, аби знецінити значення показань свідка, наданих під час прямого допиту. Досвідчений суб'єкт проведення перехресного допиту в кращому випадку доведе чесного свідка до стану розгубленості, а в гіршому – виставить брехуном. Ця теза набуває особливої актуальності щодо вразливих свідків. Дискредитація показань свідків, з огляду на особливості їх розвитку чи когнітивні чинники, підриває цінності та концепції, що лежать в основі системи кримінального правосуддя. Під час перехресного допиту суб'єкт його проведення наділений владою, використовуючи яку, може легко заплутати, залякати, зманіпулювати та, навіть, зацькувати дітей та свідків із психічними вадами [3, с. 551–552].

Коли діти стають тривожними, точність їхніх показань, зазвичай, знижується через труднощі у відтворенні сприйнятого. Навіть коли їх допитують неагресивні суб'єкти захисту та обвинувачення, діти часто не розуміють поставлених їм запитань. Ситуація ускладнюється ще й тим, що такі свідки навряд чи звертатимуться за роз'ясненнями, коли не розуміють запитань. Окрім того, діти та особи з психічними вадами можуть погоджуватися з твердженнями, з якими вони насправді не згодні. Проте, з огляду на здійснювані сторонами кримінальні процесуальні функції, дискредитація такого свідка сприймається як цілком законний метод проведення перехресного допиту [3, с. 553].

Поряд з очевидною ефективністю перехресного допиту, він має суттєвий недолік – нав'язливість, що спотворює істину. Цей засіб доказування може бути використаний не лише для з'ясування дійсного стану речей, а й для приховання правди. Традиційний перехресний допит не є надійним механізмом перевірки показань ні дітей, ні осіб з фізичними вадами. Очевидно, що показання, отримані під час перехресного допиту, можуть бути неточними та неповними, якщо свідок належить до такої категорії допитуваних.

Зокрема, австралійський комітет з перегляду законодавства дійшов висновку, що перехресний допит далеко не ефективний засіб перевірки достовірності показань вразливих свідків: «щодо отримання точних показань, то це, мабуть, найгірший з методів, що використовується наразі в судах загального права» [2, с. 117].

Однак вразливий свідок, потерпілий не можуть бути вилучені із судового процесу, зокрема, ще й тому, що їх показання є важливим, а іноді єдиним джерелом доказів. Водночас можливо мінімізувати стрес цих суб'єктів, пов'язаний з їх участю у допиті, шляхом обмеження чи уникнення контакту з обвинуваченим.

Так, відповідно до ч. 15 ст. 352 та абз. 4 ч. 9 ст. 224 КПК України у кримінальних провадженнях щодо злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи, а також щодо злочинів, вчинених із застосуванням насильства або погрозою його застосування, одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб для з'ясування причин розбіжностей у їхніх показаннях не може бути проведений за участю малолітнього або неповнолітнього свідка чи потерпілого разом з підозрюваним.

Утім такий підхід стосовно перехресного допиту неминуче пов'язаний з обмеженням процесуальних гарантій сторони захисту.

Так, згідно з п. «ф» ч. 3 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – КЗПЛ) право на справедливий суд охоплює право обвинуваченого допитувати свідків обвинувачення або вимагати, щоб їх допитали, а також вимагати виклику й допиту свідків захисту на тих самих умовах, що й

свідків обвинувачення [4]. Тож право на перехресний допит свідків становить складову права на справедливий суд. Крім того, право на перехресний допит свідків сторони обвинувачення не залежить від відмови давання показань чи відповідей на запитання самим обвинуваченим.

Хоча згідно з КЗПЛ аксіоматично, що обвинувачений має фундаментальне та абсолютне право на справедливий суд, поняття і зміст справедливого суду виходять за межі інтересів обвинуваченого та охоплюють загал інтересів, тобто зумовлюють необхідність урахування позиції обвинуваченого, потерпілого та його родини, а також громадськості.

В англо-американському праві визнано, що право на перехресний допит є невід'ємним елементом змагального кримінального процесу, а не правом, яке потребує прямого дозволу. Перехресний допит вважається однією з найважливіших доказових гарантій загальної системи права та невідчужуваним правом обвинуваченого. Водночас право обвинуваченого на перехресний допит не повинно виправдовувати використання методів, які можуть заплутати або ввести в оману вразливих свідків і потерпілих, особливо якщо це може спричинити до надання неточних показань.

Визнання того, що право обвинуваченого на перехресний допит може і повинно бути обмежене за певних обставин, спричинило до запровадження у кримінальному процесуальному регулюванні низки держав правил перехресного допиту вразливих свідків і потерпілих.

У кримінальному процесуальному праві та правозастосуванні зарубіжних держав закріплено чимало заходів для сприяння отримання показань вразливих свідків і потерпілих та удосконалення порядку перехресного допиту. Вони охоплюють обмеження права обвинуваченого особисто допитувати свідків у певних справах; напрацювання рекомендацій щодо найкращої практики; навчання для правників; дозвіл вразливим свідкам давати показання поза судом через системи відеоспостереження; дозвіл мати поруч із собою особу для підтримки під час давання показань; допуск у суді досудового аудіовізуального запису частини або всіх показань вразливих свідків; створення посередницьких програм.

Рекомендації щодо найкращої практики мають на меті забезпечити, щоб запитання ставилися у відповідному стилі та форматі, який дає змогу уникнути проблематичних моментів допиту вразливих свідків і потерпілих. Крім того, вони містять поради та стандарт для допомоги судам ефективніше контролювати перехресний допит.

Наприклад, австралійські рекомендації щодо перехресного допиту дітей та осіб з психічними вадами, визначають, що питання повинні бути простими, а свідків не слід звинувачувати у брехні [3, с. 564].

Хоча рекомендації виконують освітню функцію та встановлюють орієнтир для належної практики, проте усталена культура змагальності розмиває їхню цінність. Тому рекомендації, про які йдеться, мають обмежений вплив на проведення перехресного допиту вразливих свідків. Оскільки суб'єкти проведення цього виду судового допиту діють в інтересах сторони, яку представляють, вони вдаються до використання вразливості свідків під час їх перехресного допиту.

Нині у всіх юрисдикціях Австралії діє практика надання і фіксації показань окремих свідків під час досудового розгляду за відсутності присяжних, які потім відтворюють у суді [3, с. 567].

До переваг попереднього запису всіх показань вразливих свідків належать: уникнення свідками стресу, пов'язаного з даванням показань у традиційному судовому

середовищі; проведення допиту в той час, коли подія ще свіжа у пам'яті свідка; надання показань у вільному наративі, що забезпечує їх повноту [3, с. 567–570].

Запроваджено кілька нормативних моделей посередництва при допиті вразливих свідків.

За *англійської моделі* посередники виконують комунікаційні функції до та під час судового розгляду, готують звіти для суду про когнітивні здібності свідків, відповідні стилі допиту. Посередник може знаходитися поряд зі свідком у залі судового засідання та звертати увагу суду на запитання, які потребують перефразування. Посередників на основі їхньої спеціалізації, зазвичай, призначає суд. Наприклад, вони можуть мати досвід роботи з людьми із синдромом Дауна або аутизмом [3, с. 571–573].

На відміну від англійської, *південноафриканська модель* надає посередникам обмеженішу функцію інтерпретації. Зазвичай посередники перебувають в іншому приміщенні зі свідком і слухають запитання представників обвинувачення та захисту (які знаходяться у залі суду) через аудіо гарнітуру, перед зверненням з ними до свідків. Суд може спостерігати за свідком, але останній не може бачити чи чути, що відбувається у залі суду. Якщо посередник перефразує запитання, адаптуючи його до свідка, це не вважатиметься порушенням справедливості судового розгляду [3, с. 573–574].

Згідно з *австралійською моделлю* функція посередника обмежена наданням емоційної підтримки вразливим свідкам і не поширюється на допомогу їм у даванні показань [3, с. 574–575].

За правилами *норвезької моделі* закон (sec. 239 КПК Королівства Норвегії) визначає процедуру допиту вразливих свідків у справах про сексуальні злочини або коли цього вимагають інтереси свідка. Вразливого свідку під час допиту допомагає висококваліфікована особа або допит проводиться висококваліфікованою особою, яка перебуває під контролем суду. Добре кваліфіковані особи проходять навчання із найкращих практик для отримання повних і точних показань. Допит здійснюється за допомогою відеозв'язку сторонами обвинувачення та захисту, які перебувають у залі суду. Після того, як інтерв'юєр всебічно розповість про подію, прокурор, захисник, які спостерігають за цим через відеозв'язок, мають можливість попросити інтерв'юєра поставити свідку додаткові запитання від їхнього імені. Вони не формулюють точних запитань та не ставлять їх безпосередньо свідку. Цей процес повторюється доки обидві сторони не будуть переконані, що показання вичерпні. Відеозапис інтерв'ю може бути прийнятий у суді як сукупність доказів, без необхідності присутності дитини або перехресного допиту. На відміну від програм, які використовують посередників як квазіперекладачів або надають їм роль інтервенціона, щоб забезпечити доречність поставлених запитань, навчені інтерв'юєри в Норвегії несуть відповідальність за отримання показань від вразливих свідків. Оскільки метою інтерв'ю є отримання від свідка достовірних показань, і це робиться у спосіб, щоб уникнути проблем, що виникають під час традиційного перехресного допиту, то інтерв'юєрам немає потреби виконувати різні ролі (на стороні обвинувачення чи захисту). Це може допомогти уникнути будь-яких потенційно негативних наслідків для свідків у разі такої зміни ролі. Норвезький кримінальний процес допускає проведення розширених допитів за клопотанням будь-якої зі сторін [5].

Ця модель участі представника в допиті вразливих свідків відповідає законним цілям, яких покликаний досягти перехресний допит. Адже він надає обвинуваченому належну можливість оспорити зміст та достовірність показань свідків обвинувачення, наданих під час їх прямого допиту [3, с. 579–580].

У цьому контексті варто зазначити про правову позицію Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) щодо подібного унормування у Королівстві Швеції. Зокрема, Суд ухвалив, що шведське кримінальне процесуальне регулювання не порушує право обвинуваченого на допит свідка та відповідає принципу справедливого судового розгляду. У справі *С. Н. проти Швеції* Суд дійшов висновку, що не було порушення КЗПЛ. Ця справа стосувалася сексуального насильства над 10-річним хлопчиком. Його двічі допитувала поліція, а записані показання були заслухані в суді. Захиснику було дозволено перевірити показання потерпілого, ставлячи йому запитання через поліцейського, який проводив допит на досудовому розслідуванні. Було встановлено, що ця процедура надала захисту достатню можливість прокоментувати достовірність показань потерпілого та оспорити його версію події. Судовий розгляд було визнано справедливим. ЄСПЛ наголосив на особливостях судових процесів, пов'язаних із сексуальними злочинами, та зазначив, що у кримінальних провадженнях щодо сексуального насильства можуть бути вжиті певні заходи з метою захисту жертви за умови, що вони повинні бути узгоджені з належним та ефективним здійсненням права на захист [6].

Тож опосередковане ставлення запитань свідку обвинуваченим відповідає принципу справедливого судового розгляду.

На відміну від англо-американського регулювання, у континентальній системі права судовий допит вразливих свідків і потерпілих віком до 14–15 років, зазвичай, не проводиться. Указаний вік визначений з урахуванням загальноприйнятого емоційного рівня розвитку дитини. Замість цієї процесуальної дії, суд може обмежитися або постановкою їм запитань, сформульованих сторонами, або зачитуванням протоколу допиту цих учасників кримінального провадження, здійсненого під час досудового розслідування. Якщо ж суд ухвалив рішення про допит такої категорії свідків і потерпілих, то до його виконання залучаються спеціалісти – психологи, соціальні працівники. При цьому, спеціаліста залучають до допиту неповнолітнього незалежно від психічного стану здоров'я, рівня розумового розвитку допитуваного, його здатності сприймати та відтворювати побачене і почуте. Допит означеної категорії осіб має відбуватися один раз, але ґрунтовно, з використанням психологічних і кримінологічних знань.

Так, відповідно до **§ 290 КПК Естонської Республіки** свідки віком до 14 років не підлягають перехресному допиту. Суд може залучити до слухання свідка віком до 14 років посадову особу з питань захисту дітей, соціального працівника, вчителя або психолога, які можуть ставити свідку запитання з дозволу головуючого. Головуючий пропонує неповнолітньому свідку віком до 14 років розповісти суду все, що йому відомо щодо кримінальної справи. Після того, як неповнолітній свідок віком до 14 років надасть показання, його допитують прокурор та адвокат у порядку, визначеному судом. З дозволу суду свідку можуть бути поставлені навідні питання. Обвинувачений може ставити свідку запитання через адвоката. Беручи до уваги психічний або фізичний стан свідка, суд може заборонити перехресний допит та допитати свідка з власної ініціативи або на основі письмових запитань, підготовлених сторонами судового провадження [7].

Положення подібного змісту закріплені у ч. 5 § 331 КПК Республіки Словенія. Зокрема, безпосередній допит потерпілих віком до 15 років дозволяється під час судового розгляду лише у виняткових випадках, в іншому разі суд зачитує протокол їх допиту, проведеного під час досудового розслідування. За необхідності суд також діє у такий же спосіб щодо інших неповнолітніх потерпілих та щодо потерпілих, які потребують особливого захисту [8].

У чч. 4 art. 498 КПК Італійської Республіки зазначено, що допит неповнолітнього свідка проводиться головуючим на основі запитань, сформульованих сторонами. Під час допиту головуючий може скористатися допомогою родича неповнолітнього або експерта з дитячої психології. Допит неповнолітнього потерпілого або психічно хворого дорослого потерпілого проводиться за клопотанням їх адвоката поза візуальним спостереженням із системою внутрішнього зв'язку [9].

Свою чергою, згідно з ч. 4 § 261 КПК Словацької Республіки головуючий може вирішити самостійно допитати свідка, якщо останній є особою, яка не досягла 15 років, хворим, травмованим внаслідок злочину, або якщо допит свідка сторонами не буде доцільним чи повним з інших причин [10].

Такі причини конкретизовані у КПК Республіки Польща.

Перше. У справах про злочини, вчинені із застосуванням насильства або погрози його застосування, особа, якій на момент допиту не виповнилося 15 років, допитується як потерпілий лише у випадку, якщо її показання можуть мати важливе значення для вирішення справи, і лише один раз, якщо не з'являться важливі обставини, що потребують нового допиту, або якщо задоволено клопотання про допит потерпілого обвинуваченого, який не мав захисника під час першого допиту такого потерпілого (art.art. 185a, 185b, 185c) [11].

Друге. Якщо свідок страждає на психічні розлади або має вади розвитку, порушення здатності сприймати або відтворювати побачене і почуте, та існує обґрунтоване побоювання, що допит може негативно вплинути на його психічний стан, свідка допитують лише у випадку, якщо його показання можуть мати суттєве значення для вирішення справи, і лише один раз, якщо не виникнуть вагомні обставини, що вимагають повторного допиту, або якщо задоволено клопотання обвинуваченого, який не мав захисника під час першого допиту свідка, про допит такого свідка (art. 185e) [11].

Понад те, польське кримінальне процесуальне регулювання встановлює місце, умови та обстановку проведення допиту вразливих свідків і потерпілих. Зокрема, відповідно до art. 185f КПК Республіки Польща, допит свідка і потерпілого проводять у відповідно обладнаних приміщеннях суду або за його межами. Допит можуть проводити в іншому місці, якщо це виправдано індивідуальними потребами свідка та якщо є можливість зафіксувати хід допиту за допомогою аудіо- та відеозапису. Перед першим допитом особа отримує інформацію про хід, порядок та умови проведення цієї процесуальної дії. Інформація повинна мати описовий або графічний характер. При цьому, між наданням інформації та запланованою датою допиту має пройти щонайменше три дні, якщо цьому не перешкоджають інтереси кримінального провадження. На міністра юстиції Республіки Польща покладено обов'язок встановити нормативним актом спосіб підготовки та проведення допиту таких осіб та умови, яким повинні відповідати приміщення, призначені для проведення допиту, включаючи їх технічне обладнання, враховуючи необхідність забезпечення свободи слова та відчуття безпеки осіб, яких допитують, а також індивідуальні потреби цих осіб [11].

Як видно, континентальний підхід до захисту вразливих свідків і потерпілих, на відміну від змагального, характеризується радикальністю – від постановки судом запитань, поданих сторонами, до повної заборони перехресного допиту таких суб'єктів.

Доречно зазначити про напрацьовані міжнародні стандарти та норми «м'якого права», які відображають консенсус щодо того, як слід поводитися з вразливими свідками і потерпілими у кримінальному процесі. Хоча стандарти не вказують на

те, як саме необхідно давати показання, вони зосереджені на необхідності забезпечення їхньої ефективної участі.

Зокрема, міжнародні документи вимагають від держав вживати заходи для захисту конфіденційності жертв сексуального насильства у кримінальному провадженні та запобігання використанню гендерних стереотипів і хибних уявлень щодо згвалтування та сексуальності [12]. Існують також стандарти, які зобов'язують держави адаптувати свої системи юстиції для забезпечення ефективного доступу до правосуддя для людей з інвалідністю на рівних умовах [13]. Своєю чергою, Директива 2012/29/ЄС, яка запроваджує мінімальні стандарти щодо прав, підтримки та захисту потерпілих від злочинів, вимагає від держав-членів належно враховувати вік та зрілість дітей під час надання ними показань, а також захищати жертв та членів їхніх сімей від вторинної та повторної віктимізації [14].

Згідно з пп. 57, 59, 64, 65, 67-69, 71,72 Керівних принципів про правосуддя, дружнього до дітей, затверджених резолюцією Комітету міністрів Ради Європи № 2005/20 від 17 листопада 2010 р. при заслуховуванні або опитуванні дитини під час судових та позасудових розглядів, а також під час інших заходів, судді та інші фахівці повинні спілкуватися з дитиною з повагою та делікатністю. Методи опитування, такі як відео- або аудіозапис чи попередні закриті судові слухання, повинні використовуватись та розглядатись як допустимі докази. Опитування та отримання відомостей від дітей повинні, наскільки це можливо, проводитись кваліфікованими фахівцями. Всі зусилля мають бути направлені на те, щоб діти надавали показання у найсприятливішому оточенні, з урахуванням віку, зрілості та рівня розвитку, а також будь-яких труднощів, які вони можуть мати. Слід заохочувати аудіовізуальні заяви дітей, які стали жертвами або свідками, поважаючи права інших сторін на оспорення змісту таких заяв. Кількість опитувань повинна бути максимально обмежена, а їх тривалість має бути адаптована до віку та можливості концентрації уваги дитини. Слід уникати прямого контакту, протистояння або спілкування між дитиною-жертвою або дитиною-свідком з підозрюваним, наскільки це можливо, якщо тільки дитина-жертва не вимагає цього. Діти повинні мати можливість давати показання у кримінальній справі за відсутності обвинуваченого. Існування менш суворих правил щодо надання показань, таких як відсутність вимоги присяги або інших подібних заяв, або інших дружніх до дітей процесуальних заходів, не повинно само по собі зменшувати значення, яке надається показанням дитини. Повинні бути розроблені протоколи опитування, які враховують різні етапи розвитку дитини, та реалізовані як основа для підкріплення їх показань. Належить уникати навідних запитань. З урахуванням найкращих інтересів і добробуту дітей, повинна існувати можливість для судді дозволяти дитині не давати показання [15, с. 29–31].

Окрім вимоги до держав забезпечувати свідкам можливість ефективно брати участь у кримінальному провадженні, міжнародні кримінальні трибунали також зобов'язані захищати потерпілих і свідків у міжнародних кримінальних процесах, а Статут Міжнародного кримінального суду є прикладом цього. Його правила та процедури встановлюють низку заходів, зокрема надання свідками і потерпілими показань у прямому ефірі або показань, записаних за допомогою аудіо- чи відеозв'язку, а також присутність осіб, що їх підтримують, під час давання показань (ст. 68) [16]. Судові палати також повинні бути пильними у запобіганні будь-яким переслідуванням або залякуванню свідків під час допиту, особливо потерпілих від сексуального насильства. Палатам також надається значна свобода дій у рамках правил для розвитку практики, наприклад, щодо того, чи повинні

адвокати мати можливість готувати свідків до допиту та перехресного допиту за допомогою так званої підготовки свідків, та щодо того, як показання свідків повинні бути представлені в суді (правила 87, 88) [17].

Наведені вище рекомендації викликали занепокоєння, що такі заходи можуть перешкоджати праву обвинуваченого на справедливий суд. Загальноприйняту норму становлять показання свідка під присягою у відкритому судовому засіданні у присутності обвинуваченого та суду, який розглядає факти. Але міжнародні судові органи вважають, що такі принципи можна врахувати, не завдаючи шкоди праву обвинуваченого на справедливий суд. Зокрема, ЄСПЛ постановив, що п. «d» ч. 3 ст. 6, який гарантує обвинуваченому «допитувати свідків обвинувачення або вимагати, щоб їх допитали, а також вимагати виклику й допиту свідків захисту на тих самих умовах, що й свідків обвинувачення», закріплює принцип, що всі докази проти нього, як правило, мають бути представлені в його присутності на публічному слуханні з метою змагальності сторін [18]. Але, як і до інших прав, Суд застосував підхід пропорційності до обмежень цього принципу та визнав, що у відповідних випадках засади справедливого судочинства вимагають, щоб інтереси захисту були збалансовані з інтересами свідків або потерпілих, яких викликають для давання показань, зокрема, коли йдеться про життя, свободу чи особисту безпеку або інтереси, що загалом підпадають під дію ст. 8 КЗПЛ [19]. Визнання цих інтересів спонукало Суд прийняти модель справедливого судочинства «доказування за участю сторони», яка заохочує держави-члени розробляти менш змагальну практику, щоб створити свідкам і потерпілим умови для надання своїх найкращих показань.

Тобто поряд із моделлю перехресного допиту «захист» є підстави для виокремлення моделі «найкращих доказів», яка обмежує цей вид судового допиту винятково перевіркою достовірності показань свідків і потерпілих.

Оцінка українського унормування судового допиту однієї з категорій вразливих свідків і потерпілих – неповнолітніх (ст. 354 КПК України), дає підстави стверджувати про його невідповідність міжнародним стандартам урегулювання проведення цієї процесуальної дії за участі таких суб'єктів. Окрім положення про можливість допиту неповнолітнього свідка чи потерпілого поза залом судового засідання в іншому приміщенні з використанням відеоконференції, чинне кримінальне процесуальне регулювання майже аналогічне тому, що було закріплене у ст. 307 КПК України 1960 р. Тож вітчизняну регламентацію судового допиту вразливих свідків і потерпілих необхідно увідповіднити до сучасних доктринальних і правотворчих підходів у цьому питанні.

Вітчизняні дослідники справедливо зауважують, що не встановлено жодних обмежень щодо допустимості перехресного допиту окремих категорій свідків та потерпілих, таких як малолітніх осіб, осіб, які мають фізичні чи розумові вади, потерпілих у справах щодо злочинів сексуального характеру тощо. Допитувач має змогу в процесі перехресного допиту дитини заплутати і створити певні невідповідності у її показаннях. Тому на головуючого повинні покладатися повноваження щодо втручання у таких випадках і запобігання неправильному допиту. Також пропонується закріпити в чинному КПК України заборону на проведення перехресного допиту окремих свідків чи потерпілих безпосереднього обвинуваченим [20, с. 64, 77, 78, 80].

Висновки. У справедливому судовому процесі має бути забезпечений належний баланс між інтересами обвинувачених та вразливих свідків і потерпілих. Зважаючи на виражену парадигму змагальності, запроваджені у КПК України

2012 р., з погляду *de lege ferenda* українського кримінального процесуального регулювання, доречно взяти до уваги інститут посередництва при перехресному допиті такої категорії суб'єктів. Повна заборона перехресного допиту вразливих свідків і потерпілих, як це встановлено у кримінальному процесуальному праві низки європейських держав, не виправдана.

З урахуванням вищенаведеного, КПК України доречно доповнити ст. 354¹ такого змісту: «**Стаття 354¹. Особливості перехресного допиту вразливих свідків і потерпілих**

1. Перехресний допит неповнолітнього свідка і потерпілого, свідка і потерпілого з психічними вадами, потерпілого від кримінального правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканності особи проводиться сторонами кримінального провадження поза візуальним спостереженням того, хто допитує.

2. На час допиту свідки, потерпілі, зазначені в частині першій цієї статті, повинні знаходитись за межами зали судового засідання – в іншому спеціально обладнаному приміщенні суду або поза межами будівлі суду. Суд та учасники судового провадження мають можливість спостерігати за допитуваним, але останній не може бачити та чути, що відбувається у залі судового засідання.

3. Постановка запитань та відповіді на них здійснюється через посередника, призначеного судом. Посередник знаходиться поряд зі свідком, потерпілим, зазначеним у частині першій цієї статті, використовує аудіогарнітуру та може перефразувати запитання, адаптуючи його до допитуваного.

4. З дозволу головуючого свідкам, потерпілим, зазначеним у частині першій цієї статті, можуть бути поставлені навідні питання.

5. Перехресний допит свідків, потерпілих, зазначених у частині першій цієї статті, проводиться один раз».

Список використаних джерел

- 1 Pushkarova I. Procedurally Relevant Vulnerabilities of Children in Criminal Proceedings: Adapted and Child-Sensitive Procedural Models. *Access to Justice in Eastern*. 2026. Iss. 1. P. 362–396.
- 2 Ellison Louise Elaine. A Comparative Study of Rape Trials in Adversarial and Inquisitorial Criminal Justice Systems. Submitted in accordance with the requirements for the degree of Full-time PhD. University of Leeds. 1997. 354 p.
- 3 Bowden P., Henning T. and Plater D. Balancing Fairness to Victims, Society and Defendants in the Cross-Examination of Vulnerable Witnesses: An Impossible Triangulation. *Melbourne University Law Review*. 2014. Vol. 37. P. 539–584.
- 4 Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
- 5 The Criminal Procedure Act of Norway. URL: <https://app.uio.no/ub/ujur/oversatte-lover/data/lov-19810522-025-eng.pdf>.
- 6 Case of SN v. Sweden (34209/96). European Court of Human Rights (2004). §§ 43-54. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-60564%22%5D%7D>.
- 7 Code of Criminal Procedure of the Republic of Estonia. URL: <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/530102013093/consolide>.
- 8 Zakon o kazenskem postopku. URL: <https://pisrs.si/pregledPredpisa?id=ZAKO362>.
- 9 Codice di Procedura Penale. URL: <https://www.brocardi.it/codice-di-procedura-penale/libro-settimo/titolo-ii/capo-iii/art498.html>.
- 10 Trestný poriadok. URL: <https://www.slov-lex.sk/ezbierky/pravne-predpisy/SK/ZZ/2005/301/>.
- 11 Kodeks postępowania karnego. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19970890555/U/D19970555Lj.pdf>.

- 12 The Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence (Istanbul Convention). URL: <https://www.coe.int/en/web/gender-matters/council-of-europe-convention-on-preventing-and-combating-violence-against-women-and-domestic-violence>.
- 13 Convention on the Rights of Persons with Disabilities and Optional Protocol. URL: <https://www.un.org/disabilities/documents/convention/convoptprot-e.pdf>.
- 14 Директива 2012/29/ЄС від 25 жовтня 2012 р. URL: <https://jurfem.com.ua/wp-content/uploads/2023/09/%D0%94%D0%B8%20%D0%BA%DD0%B8%D0%B2%D0%B0-2012-92.pdf>.
- 15 Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи про правосуддя, дружнього до дітей. Страсбург, 2013. 95 с.
- 16 Римський Статут Міжнародного кримінального суду. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text.
- 17 The Rules of Procedure and Evidence. URL: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/RulesProcedureEvidenceEng.pdf>.
- 18 Case of Al-Khawaja and Tahery v. The United Kingdom (26766/05 and 22228/06). European Court of Human Rights (2011). §§ 89–93. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%5B%22001-108072%22%5D%7D>.
- 19 Case of Doorson v. The Netherlands (20524/92). European Court of Human Rights (1996). § 70. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%5B%22001-57972%22%5D%7D>.
- 20 Когутич І. І., Бабунич В. М. Теорія і практика перехресного допиту в суді: процесуальні і криміналістичні аспекти : монографія. Тернопіль : Підручники і посібники, 2015. 160 с.

References

- 1 Pushkarova, I. (2026). Procedurally Relevant Vulnerabilities of Children in Criminal Proceedings: Adapted and Child-Sensitive Procedural Models. *Access to Justice in Eastern, 1*, 362–396.
- 2 Ellison Louise Elaine. *A Comparative Study of Rape Trials in Adversarial and Inquisitorial Criminal Justice Systems. Submitted in accordance with the requirements for the degree of Full-time PhD. University of Leeds*. 1997.
- 3 Bowden, P., Henning, T. and Plater, D. (2014). Balancing Fairness to Victims, Society and Defendants in the Cross-Examination of Vulnerable Witnesses: An Impossible Triangulation. *Melbourne University Law Review, 37*, 539–584.
- 4 *Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms 1950*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
- 5 The Criminal Procedure Act of Norway. URL: <https://app.uio.no/ub/ujur/oversatte-lover/data/lov-19810522-025-eng.pdf>.
- 6 *Case of SN v. Sweden (34209/96). European Court of Human Rights (2004). §§ 43-54*. Retrieved from <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%5B%22001-60564%22%5D%7D>.
- 7 *Code of Criminal Procedure of the Republic of Estonia*. Retrieved from <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/530102013093/consolide>.
- 8 *Zakon o kazenskem postopku*. Retrieved from <https://pisrs.si/pregledPredpisa?id=ZAKO362>.
- 9 *Codice di Procedura Penale*. Retrieved from <https://www.brocardi.it/codice-di-procedura-penale/libro-settimo/titolo-ii/capo-iii/art498.html>.
- 10 *Trestný poriadok*. Retrieved from <https://www.slov-lex.sk/ezbierky/pravne-predpisy/SK/ZZ/2005/301/>.
- 11 *Kodeks postępowania karnego*. Retrieved from <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19970890555/U/D19970555Lj.pdf>.
- 12 *The Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence (Istanbul Convention)*. Retrieved from <https://www.coe.int/en/web/gender-matters/council-of-europe-convention-on-preventing-and-combating-violence-against-women-and-domestic-violence>.

right to a fair trial, the concept and content of a fair trial go beyond the interests of the accused and encompass all interests, i.e. they necessitate the consideration of the position of the accused, the victim and his family, as well as the public.

It is noted that cross-examination is considered one of the most important evidentiary guarantees of the general legal system and an inalienable right of the accused. At the same time, the right of the accused to cross-examination should not justify the use of methods that may confuse or mislead vulnerable witnesses and victims, especially if this may lead to inaccurate testimony.

It is emphasized that the recognition that the right of the accused to cross-examination can and should be limited in certain circumstances has led to the introduction of rules for the cross-examination of vulnerable witnesses and victims in the criminal procedural regulations of a number of states. It is noted that criminal procedural law and law enforcement in foreign countries have established many measures to facilitate the obtaining of testimony from vulnerable witnesses and victims and to improve the procedure for cross-examination. Among them, the creation of mediation programs is particularly popular. It is argued that the indirect approach to questioning a witness by the accused complies with the principle of a fair trial. Along with the “defense” cross-examination model, there are grounds for distinguishing the “best evidence” model, which limits this type of judicial examination exclusively to verifying the reliability of the testimonies of witnesses and victims.

It is noted that the continental approach to the protection of vulnerable witnesses and victims, in contrast to the adversarial approach, is characterized by radicalism – from the court asking questions submitted by the parties to a complete ban on cross-examination of such subjects.

An assessment of the Ukrainian regulation of the judicial interrogation of one of the categories of vulnerable witnesses and victims – minors (Article 354 of the Criminal Procedure Code of Ukraine) gives grounds to assert its inconsistency with international standards for regulating the conduct of this procedural action with the participation of such subjects.

Given the clearly expressed paradigm of adversarial nature introduced in the Criminal Procedure Code of Ukraine in 2012, from the point of view of *de lege ferenda* of Ukrainian criminal procedural regulation, it is appropriate to take into account the institution of mediation during cross-examination of vulnerable witnesses and victims.

Keywords: criminal justice, trial, judicial interrogation, adversarial nature, the right of the accused to a fair trial.

*Стаття: надійшла до редакції 01.04.2026
прийнята до друку 16.04.2026*